

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Matilda Caragiu Marioțeanu

BIBLIA LA AROMÂNI

1. Subiectul de față este nou, neabordat pînă astăzi în istoria culturii aromânești: sarcina noastră a fost, de aceea, cu atît mai grea, dată fiind materia propriu-zisă (foarte diferită de preocupările noastre), pe de o parte, iar, pe de altă parte, din cauza sărăciei informațiilor, a studiilor filologice, descriptive, cu caracter mai mult sau mai puțin monografic. De aceea, considerăm această prezentare un început și o datorie de a continua cercetarea *scrierilor religioase în aromână*, de a aprofunda ceea ce am adunat și am descris aici, de a găsi surse noi și, eventual, texte necunoscute încă (de istoria culturii aromânești sau de noi).

2. Traducerea de cărți religioase în limba maternă trebuie să fi început și la Aromâni de timpuriu, cu mult mai devreme decît prima jumătate a sec. al XVIII-lea, de cînd datează, probabil, *Liturghierul aromânesc*¹ (text nedatat) și primul text datat în aromână, *Inscripția lui Nectarie Târpu*, din 1731.²

Aromânii sînt, ca și Dacoromânii, creștini de factură romană, așa cum o dovedesc cuvintele fundamentale legate de credință și de practica religioasă, care sînt, în mare parte, de origine latină:

dumniđă < lat. *domine deus* (cf. drom. *Dumnezeu*)

băsearică / bisearică < lat. *basilica* (cf. drom. *biserică*)

criștinu < lat. *christianus* (cf. drom. *creștin*)

cruțe < lat. *crux*, Ac. *crucem* (cf. drom. *cruce*)

prețtu < lat. *presbiter* (cf. drom. *preot*)

țeară < lat. *cera* (cf. drom. *ceară*)

țeru, țeruri < lat. *caelum* (cf. drom. *cer*; și cu sensul de „Dumnezeu” la Aromânii din Tricala, Grecia)

dracu < lat. *draco* (cf. drom. *drac*); *păngînu* < lat. *paganus* (cf. drom. *păgîn*)

(preftulu) *cîntă* (tu bisearică) < lat. *canto*, -are (cf. drom. *cîntă*)

(preftulu) *oară* < lat. *oror*, -ari „se roagă”

(preftulu) *păteađă* < lat. *baptizare* (cf. drom. *botează*)

(preftulu) *comunică* < lat. *communicare* (cf. drom. *cuminecă*)

(preftulu) *ncurună* (tinirl’i) < lat. *coronare* (precedat de prefixul (*i*)n-; cf. drom. *cunună*); (omlu)

blastimă < lat. pop. *blastimare* (cf. drom. *blestemă*)

murmintu // murminte (sg.) < lat. *monumentum* (cf. drom. *mormînt*)

murmință (pl.) „cimitir:” (*mortulu l-duțemu la murmință* - „mortul îl ducem la cimitir”)

lertu < lat. *liberto*, -are (cf. drom. *iert: dum’ l’artă-lu* „Dumnezeu să-l ierte!”)

l’irtare (infinitiv substantivat al aceluiași verb) „pomană:” *dămu ti l’irtare* „dăm de pomană;”

picatu, picătosu < lat. *peccatum* (ci. drom. *păcat, păcătos*)

dare, dări (sg., pi.) < lat. *do, dare* „danie, pomană”

p(ă)reasini < lat. *quadragesimae* (cf. drom. *păresimi* „post”)

Crăciunu / Cîrciunu < lat. *creatio, -onis* (ci. drom. *Crăciun*)

Paște, Paști < lat. *Pascha, -ae* (ci. drom. *Paște, Paști*)

(sîptămîna) *mare* și (luni, marți, miercuri, gioi, viniri, sîmbătă) *mari* < lat. *mas*, Ac *marem* (cf. drom. *mare*, în aceleași sintagme)

duminică < lat. *domenica* (cf. drom. *duminică*)

Sân- / Sâm- / Su(m) (Medru / Chetru) < lat. *sanctus* (cf. drom. *Sîn-Medru, Sîn-Petru Sîn-Nicolaul Mare* etc.)

Stă- / Stî-(Măria / Vinirea) < lat. *sancta* (cf. drom. *Sîntă Mărie*)

Sîntu, Sîntă, Sînță, Sînte (variante cu -m- : *Sîmtu* etc.) < lat. *sanctus* ș.a.

Se înțelege că, intrînd în sfera de cultură greacă-bizantină, Aromânii au adoptat, tîrziu - și într-o măsură neînsemnată, elemente din această cultură (religioasă și laică) și cuvinte care exprimă unele din aceste elemente. Totuși, este de observat că nimic din capodoperele literaturii clasice grecești și din literatura de imaginație a Bizanțului nu s-a păstrat la Aromâni. Viața lor izolată, datorită păstoritului, care i-a lăsat pe mulți neștiutori de carte - cel puțin în primele două-trei secole ale mileniului nostru - le-a salvat identitatea etnică și religioasă, de *Romani Creștini*, de *Aromâni*. Ortodoxismul bizantin (corespondentul celui slavon din nordul Dunării) nu i-a modificat de loc pe Aromâni: cîtă vreme chiar cei ce au venit în contact cu lumea citadină și au făcut școală sau au ascultat slujbă religioasă în altă limbă decît cea maternă (singura pe care o înțelegeau), aceștia erau *ipso facto* imposibil de influențat. Așa se explică de ce, după secolele XIV-XVII, caracterizate prin contacte din ce în ce mai strînse cu populații de altă limbă din Balcani și de dincolo de Adriatică, datorită comerțului, sau, pe planul ideilor, cu Apusul catolic și cu ideile noi ale Renașterii și ale umanismului generat de aceasta, s-a simțit nevoia stringentă de a-i instrui pe Aromâni - didactic și religios - în limba lor maternă, *aromâna*. Învățații aromâni, care deveneau mereu mai mulți, prin dezvoltarea prodigioasă a unor centre ca Mețovo, Ianina și, mai ales, Moscopole, au simțit cei dintîi această nevoie. Ne este foarte greu să admitem că, înainte de prima jumătate a sec. al XVIII-lea, nu se vor fi găsit clerici aromâni care să fi tradus din cărțile sfinte - așa cum s-a întîmplat cu confrății lor anonimi care au tradus *Textele rotacizante* în Maramureșul nord-dunărean, la sfîrșitul secolului al XV-lea sau la începutul celui de al XVI-lea. Poate că, în viitor, destinul va scoate la iveală astfel de texte, așa cum s-a întîmplat cu *Liturghierul aromânesc*: datorită înaltei conștiințe profesionale (și poate și etnice?) a unui umil învățător din Curceauă (Korçe), Albania, cu numele de Ilo Mitkë-Qafëzezi, care l-a descoperit, l-a fotocopiat, l-a păstrat în anii războiului și l-a trimis Academiei Române în 1957, aromânii posedă astăzi mărturia lor cea mai de preț pentru efectuarea, de timpuriu, a serviciului religios în biserică în limba lor maternă. Deocamdată însă, prezentarea noastră se bazează pe ceea ce există, pe ceea ce am găsit menționat în lucrările de literatură, lingvistică, istorie aromână sau în fișierele de la Biblioteca Academiei Române și de la alte biblioteci. Orice scăpare a noastră - posibilă - este remediabilă în viitor cu contribuția tuturor acelor care doresc să completeze eventualele goluri din istoria spirituală a Aromânilor.

3. Trebuie să facem precizarea că, după căutările noastre și după cunoștințele dobîndite nu există pînă astăzi:

- a) O *Biblie* integrală în aromână (*Vechiul și Noul Testament*)
- b) Un *Vechi Testament* integral în aromână
- c) Un *Nou Testament* integral în aromână.

Există părți din cele două Cărți Sacre, cel mai bine fiind reprezentat Noul Testament, ceea ce este explicabil: aceasta este cartea creștinilor și pe baza ei se face slujba în biserică.

În cele ce urmează, ne propunem să dăm o listă comentată a tuturor scrierilor religioase care reproduc (în traducere) sau interpretează părți din *Biblie*.

Prezentarea acestor scrieri și descrierea lor oricât de sumară nu pot fi făcute cronologic, din motive metodologice: în folosul clarității și al conciziunii, vom adopta o clasificare după conținut, pe cărți, și anume: *A. Vechiul Testament*; *B. Noul Testament*; *C. Alte scrieri religioase*, care le presupun pe primele două.

4. A. Vechiul Testament

Nu există, după cunoașterea noastră, *Cărți* integrale din *Vechiul Testament* traduse în aromână (adică: *Geneza*, *Exodul*, *Deuteronomul*, *Psalmii*, etc.). Ceea ce cunoaștem deocamdată sînt următoarele texte:

(1) Dimitriu Athanasescu, *Scurtare de Istoria Sacra pentru Romanii dela dreapta Danubiului, lucrată dupu Testul a Santei Scriptura de D. A.* Și stambata cu plata Onor Societăți pentru Invețitura poporului român. București, Stambatoria (Tipografia) C. A. Rosetti, 1867.³ Este o cărticică de 100 p., scrisă cu alfabet latin (fără nici un alt semn din alte alfabet). Autorul încheie lucrarea cu această mențiune: *Finele a Vechiului Testamentu* (p. 100).

După cum o spune și titlul, această carte este o „povestire” pe scurt și pe înțelesul tuturor a *Vechiului Testament*, originală (dacă ar fi să dăm crezare afirmației din titlu: „*lucrată dupu Testul a Santei Scriptura*”). Astfel de lucrări circulau, fără îndoială, în epocă, ele fiind destinate citirii lor de către oameni neavizați. Autorul a renunțat la titluri, capitole și versete: textul „poveștii” este prezentat în 200 de paragrafe, precedate de §. Limba lui D. Athanasescu este mult dacoromânizată și abundă în neologisme - adeseori introduse inutil (de unde nevoia de a le „explica” prin cuvinte - puse între paranteze - din vechiul fond latin al aromânei; v., de pildă, în textul reprodus mai jos, cuvintele *terra*, *firmamentulu*, *avele*, *animalele* etc.). Fragment de text din *Scurtare de Istoria Sacra...*, § 1 (integral: „*Dumneșeu face cerlu, terra (loclu) și tute câte s'afli pre ele tru șese țile. Prima țuă, fece lunjina. A daoa-ți, fece firmamentulu, și lu cl'jemâ ceru. A treia-ți, addună tute apele tr'unu locu, și se vîdu uscatlu, care, dupu dimăndăciunea alu Dumneșeu, scose tute speciile (soiurele) di ergji și di arbori. A patra-ți, fece sórele, luna și stelle. A cincia-ți, fece avele, (pulji asbuirători) care sbóiră in aeru, și pescilji care nótă in apă. A șesea-ți, fece tute animalele (vite, prāvdi) di peste uscatu, di pre apoia pre omu, și șepta-ți, se repausă. (Să se observe ca dacoromânism sintactic acuzativul-obiect direct construit cu *pre* - subliniat de noi - : *fece* pre omu, în loc de *fece* (= *feate*) *omlu*, cum se spune pînă astăzi în aromână, ca în latină).*”

(2) Fragmente scurte din **Vechiul Testament** apar încă din sec. al XVIII-lea în cartea lui Constantin Ucuta Moscopoleanul, *Néa Paidhaghoghia*, Viena, 1797. Acest învățat aromân, originar din Moscopole, cartofilax și protopop în Posen, Prusia, este cel dintîi care a vrut să lumineze sufletele și mințile Aromânilor în propria lor limbă (predecesorii lui, Th. A. Cavalioti și Daniil Moscopoleanul încercau același lucru în limba greacă). Iată cum motivează Ucuta această nobilă intenție, servindu-se de cuvintele Apostolului Pavel, în cuvîntul său către cititor: „*că scrie apóstollu Pavlu la Corinthiani, tru...: se fure că me ncl'ínu cu limbă căseană, sufletu-ri se ncl'ină, ma mintea-ri easte fără carpó*” („Că scrie apostolul Pavel către Corinteni în... (cap., verset, etc.): dacă m-aș închina în limbă străină, numai sufletul mi se închină, dar mintea îmi

este fără rod”). Și mai departe - o mare idee umanistă asupra împrumutului necesar și „fără rușine” din altă limbă: „Și se nu o-ai tră rrășane că tră ți lomu gramele a Eliñloru, i că tră ți nă mprămutămu de la altă limbă, că tute limbile ți sunt tru etă se mprămuteadă ună de-alantă: că de Eliñi-ncoa se mprămutară tute plāsile, ș-cu ghrame, ș-cu zboarră, ș-șiniová nu poate s-o arnisească aistă, că lă se vedu si ghramele, ș-lă se kicăsescu și zboárrăle (ca ș-noi).” („Și să nu-ți fie rușine că de ce am luat literele Elenilor, sau că de ce ne-am împrumutat de la altă limbă, că toate limbile care sînt pe lume se împrumută una de la alta că de la Elini încoace s-au împrumutat toate neamurile și cu litere și cu cuvinte și nimeni nu poate să nege aceasta, că li se vād și literele și li se înțeleg și cuvintele [ca și noi].”)

Dacă partea I are caracter didactic (adaptarea scrierii grecești la pronunțarea aromânească), partea a II-a conține un număr de Psalmi (nr. 50, la p. 81; nr. 102, p. 91; nr. 145, p. 95; nr. 134, p. 97; nr. 135, p. 99), de texte biblice variate (*Dașele dimăndăciuni al Dumniđă* - „Cele zece porunci,” Deuteronom, V, 6-21; p. 91); din *Noul Testament*: „Tatăl nostru” (Matei, VI, 9-13), p. 75, rugăciuni pentru prînz, p. 87-88, pentru cină, p. 89; „Crezul,” p. 77-78 ș.a.). Reproducem în întregime textul cu Cele zece porunci:

„*Dașele dimăndăciuni al Dumniđă.*

1. Mine ți escu domnulu Dumniđălu atău, ți te scoșu de tru loclu a Misiriel'i, de tru casa a sclăviel'i; vu se nu s-hibă alți Dumniđăđi horva de mine.
2. Se nu fați idholu a veteil'i atăei, ș-nițe ună uñize. De câte sun disupră n-țeru ș-de câte suntu deșosu pre locu, ș-de câte suntu tru ape pre sum locu, se nu le cl'ini, și se nu le ti-nișești ca tră Dumniđăđi.
3. Se nu o l'ai numa a domnului a Dumniđăđului atăui tră n-cotu; că domnulu vu se nu-l căhărisească ațelu ți o sprigiură numa alui tră-ncotu.
4. Adu-ți aminte đua a sărbătoror loru se o avisești. Se lucređi șase đile, și se s-fați tute lucrărră atale. E a șaptea đua este rrupaslu a domnului a Dumniđăđului atăui; tru ațea đua se nu fați nițe unu lucru, tine ș-hil'l'u atău, ș-hil'l'a atá, iuzmikarru atău, și iuzmikara atá, boulu atău, ș-sumgiugătorru, ș-toate alante.
5. Tiñiseá tatălu atău ș-muma atá, tra se prucupești și tra se băneđi multu pre loclu ațelu bunlu, ți s-lu da ațea, domnulu Dumniđălu atău.
6. Se nu fați funico.
7. Se nu curvărisești.
8. Se nu furi.
9. Se nu dai mărtirie minciunoasă pre viținlu atău.
10. Se nu orixești mul'area a viținlui atăui. Se nu orixești casa a viținlui atăui, nițe agurru alui, nițe iuzmikarru alui, nițe boulu alui, nițe sumgiugătorru alui, nițe ună pravđă de-alui, nițe de câte suntu a viținlui a tăui (p. 91).⁴

Acestea nu pot fi însă singurele texte din *Vechiul Testament* care ni s-au păstrat și / sau care au existat; pe unele nu le cunoaștem (încă), altele vor fi existat, dar s-au pierdut. Sigur este că cel puțin *Psaltirea* a fost la Aromâni carte de căpătii, care se citea în biserică, acasă și, ceea ce este foarte important, și în școală. Scriind despre „Instrucțiunea” la Aromâni Pericle Papahagi spune că întâi se învăța în școală *Abecedarul (Alfavita)* și apoi: „*Cine învăța Alfavita căpăta Ftuihea (Oktoiheion) apoi gradat căpăta spăltirea (Psaltirion), Orolóyion, apostolul și evanghelia. Când trecea prin toate acestea era bun de preot sau dascăl.*”⁵ Unde sînt aceste cărți?

4. B. Noul Testament.

O scriere integrală care să cuprindă *Noul Testament* nu ne este cunoscută.

Găsim la Th. Capidan următoarea însemnare: „În 1889, s-a tradus în dialect Istoria noului testament (ică viața domnului nostru Isus Cristosu). *Textul nu poate fi de mare folos pentru cercetări științifice, întrucât limba este prea mult apropiată de dialectul dacoromân.*” Cu totul întâmplător, am descoperit pe coperta a IV-a a *Catibisei* lui D. Athanasescu (v. *infra*, 4, C. (3)), lista cu lucrările acestuia, numerotate de la 1 la 13. În dreptul nr. 7 stă titlul lucrării amintite de Th. Capidan (cu ușoare diferențe de scriere / fonetice): *Istoria noului testamentu ică viața Domnului nostru Isus Hristos*, fără numele autorului, tipărită de Societatea Macedono-română - 1881. Este o traducere pe care o revendică, după cum se vede, Athanasescu, dar la o dată anterioară celei furnizate de Th. Capidan. Oricum, cartea nu este înregistrată în fișele Bibliotecii Academiei și nici ale Facultății de filologie. Dacă ea există, dacă a fost într-adevăr publicată, ar fi singura care ar reproduce (integral?) *Noul Testament*.⁶

Ceea ce deținem în mod sigur sînt părți din această carte a creștinismului și anume: (1) *Evangeliiile* (toate sau separate); (2) *Faptele Apostolilor* (părți din ~); (3) *Epistolele Apostolilor* (părți din ~).

(1) *Evangeliiile* sînt cel mai bine reprezentate, mai ales în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cînd, după înființarea școlilor românești în Macedonia (1864), slujba - în numeroase localități cu populație majoritară aromânească - se făcea în limba maternă, aromâna. Ni se pare semnificativ faptul că, într-o broșură editată și publicată de „Societatea Biblică Anglicană și Străină,” la Londra, 1899, printre cele 320 de limbi și dialecte din întreaga lume, în care se traduce cîte un fragment de Evanghelie de la Ioan (III, 16), figurează și *Macedonian - Rouman*, vorbită în „Macedonia, Albania & Thessaly.” Textul aromănesc, ca și al celorlalte limbi care apar în *Appendix*, este un fragment din Evanghelia de la Matei (V, 16): „*Așa s-lu<?>minedă lumina vóstră di'naintea ómeniloru, ca s'védă nași faptele a vóstre acele bune, și să glorifică Tatálu a vostru ațelu din çeru.*”

Din *Evangelii* s-au făcut următoarele traduceri:

- **Sântulu și Dumneșculu Evangeliiu** în dialectulu *Macedo-Românu* imprimat *dupe originalul Santei Metropolii* cu speșele *Ministeriului de Culte* în țilele M. S. Regelui României Carol I și *Înaltu Prea S. S. Calinicu Miclescu, Mitropolitu Primatu*, 1881, Tipografia Thiel & Weiss, Palatul Dacia-Romania. (274 p.) Autorul traducerii nu este menționat.

Este un „Evangeliiar” pentru slujbă, împărțit în pericope, pentru toate săptămînile de peste an și sărbătorile mari și pentru toate lunile. Ca întotdeauna, se începe cu evanghelia pentru Duminica Paștelui (începutul anului creștinesc). Iată începutul acestui *Evangeliiu* (Ioan, I, 1): „*Întru începutu era cuvîntulu, și cuvîntulu era la Dumneșeu, și Dumneșeu era cuvîntuln.*

Aestu era la începutu către Dumneșeu.

Tute prin elu se feceră, și, fără de elu, nu se fece nici unu lucru care este faptu.

În elu era viața, și viața era lumina ómeniloru.

Și lumina în întunefecu luminéză, și întunereculu nu o coprése.

Fu unu omu petrecutu de Dumneșeu, numa lui era Ioan.

Limba este, de fapt, dacoromână, cu foarte puține elemente aromânizante.

- *Vangheilu al Mattheu* în dialectulu Macedo-Roman, București, Tipografia Societății Albaneză „Dituria,” 1889. Autorul, cu modestie, își trece numele la sfârșitul acestei cărți de 122 p.: „*Aestu vangheliu este tradusu în dialectulu Macedo-romănu, de Lazulu alu Dumi (Pisodrënu)*” (probabil originar din Pisoderi). Textul este integral (28 de capitole). Limba conține neologisme latino-romance și dacoromânisme, fără a se lăsa „distrusă” însă imaginea de grai aromânesc. Dăm un mic fragment spre ilustrare:

Cap. I : 1. *Carte de generațiune a lui Iisusu Christosu hililu alu Davidu hililu alu Avraamu*

2. *Avraamu născu Isaac; iară Isaac născu Iacovu; Iacovu născu Iuda și frățiliia lui.*

3. *Iară Iuda născu pre Fares și Zara din Thamas; Fares născu Esromu, și Esromu născu Aramu.*

Să se observe acuzativul-obiect direct construit când fără *pre* (structură specifică aromânei), când cu *pre* (sub influența dacoromânei): *Fares născu Esromu, Esromu născu Aramu, dar și Iuda născu pre Fares.*

- *Sînta Evanghelie di la Marcu, Ditu Noulu Testamentu a Domnului a nostru Isus Hristos*, Pri limba armânească di Apostol Caciuperi, Editura Avdella, 1984 (50 p., 16 capitole, text integral). Traducerea păstrează întocmai ordinea capitolelor și a versetelor din Evanghelia de la Marcu. Textul este precedat de o scurtă prezentare despre viața și misiunea St. Evanghelist Marcu.

O scurtă mostră și din acest text:

„*Vindicarea a unui liprosu § § §*

40 §-viñe la elu unu liprosu, cari rugînda-lu și ndzinucl'înda-si, dzise a lui: „Macă vrei, poț s-mi curi.” 41 Iară Isus, făcînda-l'i-si nilă, și-tease mina, ș-agudînda-lu, l'i-grăi: „Voiu, cură-ti” 42 ș-cumu <?>dzise (aeste), tri oară s-dipărtă lepra di la ațelu hivoritu, și s-cură.”

Exceptînd abuzul de grecisme (care nu sînt evidente în textul ilustrativ), limba este frumoasă și autentic aromânească (din sud).

- **Cîteva fragmente din *Evanghelia de la Marcu*** sînt reunite în *Codex Dimonie*⁷ și anume:

a) foile 14 – 23 din Cod. Dim. / p. 147 – 179 din Jb. IV conțin o Evanghelie din Marcu, X, 35, cu titlul: „*Aistă dhidhabie este a fciolor peri nistion meghali*” sta 5 (= săptămîna a 5-a); este Evanghelia zisă „*Cererea fiilor lui Zevedei*” (textul nr. 3 în numerotarea noastră efectuată cu această ocazie pentru cele 15 texte din *Codex Dimonie*; v. *infra*, sub 4. C. (2)).

b) foile 34 b – 40 b din Cod. Dim. / p. 209 – 227 din Jb. IV conțin tot o Evanghelie din Marcu, IX, 17, intitulată „*Didabia tră eksumuluyisire*” (= pentru spovedanie) (textul nr. 6 în numerotarea noastră).

c) foile 41 – 56 din Cod. Dim. / p. 193 – 213 din Jb. V sînt din Marcu, VIII, 38 și se intitulează „*După stămăna di Krutse*” (textul nr. 7 în numerotarea noastră).

Reproducem o parte din prima Evanghelie menționată, din Marcu, X, 35, foaia 14:

„*Nu puote lemnu bun rău pomu s-fakă. luatsă di uriakl'e tutsă voi vluisits kriștiîni: kă bunl'i pârintsă faku bunî fciolor, e seste kă sântu pârintsâl'i rai șă năbusetsă, kum puote, tsi s-hibă fciolor'i bunî?*”

- **Din *Evanghelia de la Luca*** ne-a rămas un document de o mare însemnătate istorică și lingvistică: *Parabola fiului pierdut*, tradusă de însuși Mihail G. Boiagi la cererea slavistului B. Kopitar. Acesta a publicat-o în studiul său *Albanische, walachische u. bulgarische Sprache*, apărut în „*Jahrbücher der Literatur*,” vol. XLVI, Wien, 1829.

Autorul a urmărit o comparație între limbile sîrbă, bulgară, albaneză și „*in walachischer Sprache, und zwar: a) Dako-Walachisch (Aus der Bibel, Peterbourg, 1819), b) Macedono-Walachisch*

(*Inaeditum, handschriftlich mitgearbeitet von dem oben belobten Grammatiker Bojadschi.*)”

Textul *Parabolei* în aromână a fost reprodus de Pericle Papahagi în ediția *Gramaticii lui Boiagi*.⁸ *Parabola fiului pierdut* (care traduce textul lui Kopitar *Die Parabel vom verlorenen Sohn*; la noi, curent, „... a fiului risipitor”) este un text din Luca XV, 11 – 32.

Dăm pe două coloane începutul acestei parabole, în transcrierea originală Boiagi / Kopitar (a) și Pericle Papahagi (b):

(a)

11. *Sb se Dómnul paravulia aista: Un om avea doi χιλb. IIIi Sb se ma tinerlu di ielb a taτb suj: aτb, dbhb partea ȳi Hbi Kade di averea.* (p. 97)

(b)

11. *Đăse Domnul paravulia aista: Un om avea doi hil'i. Și đăse ma tinerlu di iel'i a tată sui: Tată, dă-ni partea, ȳi ni cade di avérea.* (p. XXIX)

Alfabetul folosit de Boiagi / Kopitar este cel de tranziție (care conține și litere din alfabetul chirilic), în timp ce transcrierea lui Papahagi este modernă și simplificată (și de noi).

Desigur, *Evangheliile* trebuie să fi fost la Aromâni mult mai numeroase și mai timpurii. Mărturii în acest sens sînt destule:

Astfel, Dimitrie Bolintineanu, în Prefața *Gramaticii* lui M. G. Boiagi, pe care a editat-o în 1863, vorbește de „*traducția citorva* Evanghelii” datorată lui Boiagi însuși.

Gustav Weigand spune următoarele în Jb. III, p. 2, nota 1: „*In Makedonien erzählt man sich, dass in verschiedenen Kirchen früher Uebersetzungen der Evangelien von Bojadzi in Gebrauch waren, die erst nach Aufkommen der nationalen Bewegung unter der Aromunen auf Betreiben der Griechischen Bischöfe überall entfernt werden, so dass kein Exemplar aufzutreiben war.*”

Iar în monumentală sa lucrare destinată Aromânilor și textelor populare ale acestora, *Die Aromunen*,⁹ Erster Band, p. 98, scrie: (la Moscopole) „*In der nebenliegenden Kirche („hl. Nikolaus”) hebt man ein sehr schönes auf Pergament geschriebenes Evangelium auf, das grosse Ähnlichkeit mit dem in der Kirche der hl. Maria zu Berat gesehenen besitzt. Beide sind neueren Datums.*” La p. 80 autorul informa că Episcopul din Berat îi arătase două Codice: „*zwei alte Codices; der ältere enthält die Evangelie Mathacus und Markus, in Silberschrift, die sich auf dem vor Alter dunkelblau gewordenen Pergamente gut abgeht, der jüngere äusserst sauber in Goldschrift, enthält die vier Evangelien vollständig.*”

(2) *Faptele apostolilor* și (3) *Epistolele apostolilor* ni s-au păstrat în următoarele forme:¹⁰

- foile 67b – 68 din *Cod. Dim.* / p. 239 din Jb. V conțin începutul din *Faptele Apostolilor* (*Apostelgeschichte*), I, 1 – 8, cu titlul în grecește (*Praxeon ton apostolon ta anaghnozma*; v. *infra*, sub 4. C. (2), textul nr. 10 în numerotarea noastră).

- *Apostolul tră tuti duminičili și serbătorili din anlu întreg, tu limba arumânească scriat di Preftul Economlu Ioan G. Murnu, aromân di Veria <?>(Karafcria), și stămpusit tru đilili a Majestăților lor Carol I, Amirălu a României și Mehmed Reșad V, Sultanlu Turchieliei.* București, 1912. (111 p. + IV cu „*numirlu Apostulilor dit aestă carti*”).

Este o carte de slujbă religioasă, de format mare, cartonată, împărțită în pericope: începe cu *Sămta și Marea Duminică di Paști* și continuă apoi pentru fiecare duminică și sărbătoare din toate lunile anului – împreună cu cei patru „*Apostuli*” pentru diferite „*șirimonii*” sînt, în total, 111 *Apostoli* (adică slujbe din ~). Conține selecțiuni din *Faptele Apostolilor* (*Di Faptili Apostulilor*

aleagiri) și din *Epistolele lui Pavel* (*Di Cartea către Efesiani / Romani / Uvrei / Corintiani / Galatiani / Colosiani etc., al Pavli, aleagiri*) și câte o *Epistolă din Petru*, și *Iacov* (*Cătră tuți creștinili, aleagiri*).

Cu privire la limba în care a tradus, autorul o spune el însuși în încheierea acestei frumoase cărți rituale: „...am căutat ca să mă folosesc de graiul cel mai curat al acestui dialect alegînd forme de cuvinte aromânești din mai toate regiunile locuite de Aromâni” (pagină nenumărată, ultima: „*Observație pentru cititori*”).

Un fragment din *Faptele Apostolilor*, același, în varianta din *Codex Dimonie* (a) și din Ioan Murnu (b):

(a)

67 b mine, Θεοφιλε, skriirai zboru atsel di kama ninte tră tute atsele, tsi abiurbi Hriștolu, tra s-fakă, șă si dbidhăksiaskă, păn tu dzua atsia si alinci, di kara dede ursire ku ayul duhu a apostulor atsilor, tsi aliapse elu.

(*Apostelgeschichte*, I, 1–3)

(b)

Grailu ațel di năinti în am faptă, O, Theofile, tra să spun tuti faptili și învîțaturili a Hristolui dit apărnila lor pănă tu ȕua țe s'anălță, după țe lă dimăndă cu Dublu Sămtu Apostulilor țe și-l'i aveva aleaptă.

(*Di Faptili Apostulilor aleagiri*, I, 1–5)

4. C. Alte Scrieri Religioase (care se bazează pe textele biblice):

(1) Locul, întii îl ocupă, fără îndoială, *Liturghierul aromânesc*. Un manuscris anonim inedit, publicat (cu o Introducere, Studiul limbii, Locul textului în literatura aromânească veche și un Glosar) de Matilda Caragiu Marioțeanu, Editura Academiei Române, București, 1962 (161 p.).

Textul a fost descoperit în Albania, la Korçe (Corița / Curceauă), în 1939, de învățătorul din sus-numita localitate Ilo Mitkë - Qafëzezi. Este un manuscris nedatat și nelocalizat (după trăsăturile limbii el trebuie să fi fost tradus în Albania, la începutul sec. al XVIII-lea). Are 24 p. de text aromânesc scris cu litere grecești și 1 p. de text grecesc. *Liturghierul* are două feluri de scriituri: una, cu cerneală neagră, conținînd textul aromânesc al liturghiei propriu-zise, alta cu cerneală roșie, reprezentînd indicațiile tipiconale (despre ce trebuie să facă preotul, ce rugăciune trebuie să spună etc.), care preced ca un titlu (de 1 – 3 rînduri) textul liturghiei, scriitura redactată în limba greacă. Aceasta dovedește clar că preoții, știutori de limbă grăcă, puteau citi indicațiile de tipic ritual, în timp ce Aromânii trebuia să asculte slujba în limba lor maternă, pentru că nu înțelegeau limba greacă. Autoarea ediției a retranscris textul liturghierului cu litere grecești (pe pagina din stînga) și a transliterat cu litere latinești (pe pagina din dreapta). *Liturghierul aromânesc* conține: o parte din rînduiala pentru pregătirea proscomidiei, tropare (la icoana lui Iisus, pentru Născătoarea de Dumnezeu, pentru Sfinții Ioan Prodromul, Nicolaie, Haralambie, Vlasie, Dimitrie, Athanasie, Gheorghe), și, partea cea mai importantă (p. 8 – 24), *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur*. Dăm în transliterație rugăciunea *Tatăl nostru* (p. 1 – 2 din Text; p. 33 în *Liturghierul aromânesc*):

„...Năpoi dăți as alăvdăm tata (ți)éști analtu/O tatulu anóstru ți éști țeru as ayiúsescă núma atá

las-yinã amiriril'a ata cacum țeru așãfi șã pi locu. Pãnã anostrã ațe di cați duã dã-nã șã azã; șã liartã-nã amãrtiili anóstri, cã și noi l'irtãmu unu alantu și nu nã bagã tru farmucu ma scapã-nã noi di arrãețã: Cã amiriril'ia ata esti șã tinia a tatulu șã a biilu șã ayiusitlu suflitlu tora șã daima ș-tutã eta a etil'i: esti."

Importanța Liturghierului aromânesc este foarte mare: este cel mai vechi text în aromână (începutul sec. al XVIII-lea sau mai vechi); este cel mai vechi text de slujbă religioasă în limba maternă a Aromânilor, dovada peremptorie a efectuării, de foarte timpuriu, a serviciului divin în aromână, pe înțelesul tuturor.

O altă Liturghie a Sf. Ioan Gură de Aur a fost tradusă și publicată relativ recent: *Dila Dumnidzãu Liturgie a țilui ditu sinti parintilui a nostru Ioan Gurã-di-Amalamã, Arbiepiscopu ali Constantinopole*, Editată de Societatea Culturală Balcania, Paris, 1967, (42 p.). Numele traducătorului și originalul nu sînt indicate.

(2) Un loc însemnat ocupă în istoria scrisului în aromână în general și a literaturii religioase în special și manuscrisul numit *Codex Dimonie* (după numele familiei din Ohrid), care a fost descoperit de savantul german Gustav Weigand. Este un manuscris nedatat, nelocalizat și anonim (autorii sînt, se pare, mai mulți, sciturile fiind diferite). După caracteristicile limbii, textul pare a fi fost tradus în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Prima parte din manuscris a fost transcrisă și tradusă în germană (cu un Studiu introductiv și un Glosar) de un elev al lui G. Weigand, Paul Dachselt, în volumul I din Anuarul lui Weigand (*Jahresbericht*,¹¹ abreviat: Jb.), p. 1–78, *Die Predigt vom hl. Antonius*. Cea mai mare parte din *Codex Dimonie* (abreviat: *Cod. Dim.*) a fost transcrisă și transliterată de Gustav Weigand, în Jb. IV p. 136–227; Jb. V, p. 193–213; Jb. VI, p. 87–115.

Conținutul *Codex*-ului nu a fost descris nici o dată de G. Weigand sau de alți lingviști care l-au înregistrat sau l-au corectat pe romanistul de la Leipzig (v. numeroasele observații cu privire la transcrierea și transliterația textului la Th. Capidan¹²). Un singur istoric, Demostene Russo, s-a ocupat cu competență de izvoarele unora din textele care compun acest *Codex*.¹³

Pentru a suplini o lipsă existentă, pe de o parte, și din nevoia de a facilita referirile la textele din *Codex Dimonie*, pe de altă parte, am analizat conținutul tuturor textelor și am ajuns la următoarele concluzii și propuneri:

Codex Dimonie este o culegere de texte religioase, pe care autorii-traducători le-au numit *didahii*. În total sînt 15 texte, pe care le-am numerotat de la 1 la 15 și le vom da titlul pe care li l-au dat traducătorii (cu excepția textului nr. 2, care nu are titlu):

- Textul nr. 1: „*Aistã didahie alu ayui Antoniu*” (p. I–XVII *Cod. Dim.*; p. 8–51 Jb. I)
- Textul nr. 2: Fără titlu (foile 11–15 *Cod. Dim.*; p. 138–147 Jb. IV). Text din Damaschin Studitul, *Thesaurus*, 1742, p. 377–380.¹⁴
- Textul nr. 3: „*Aistã dhidhabie este a ficioror peri nistion meghal*” - zisã „Cererea fiilor lui Zevedei” (foile 14–23 *Cod. Dim.*; p. 147–179 Jb. IV) Text din Marcu, X, 35.
- Textul nr. 4: „*Aistã dhidhabie s-kãntã kãndakișdo*” (*ti ayul Efreim*) (foile 24b–30b *Cod. Dim.*; p. 179–199 Jb. IV). Text din Efreim Sirul, *Margharitai*, ed. 1675, p. 255–257 (pentru foile 24b–27b din *Cod. Dim.*) și din Damaschin Studitul, *op. cit.*, p. 351 (pentru p. 27b din *Cod. Dim.*).
- Textul nr. 5: „*Aistã dhidhabie este t-eleimosine*” (= pomenire) (foile 31–34 *Cod. Dim.*; p. 199–209 Jb. IV). Text neidentificat încă.

- Textul nr. 6: „*Didahia tră eksumuluyisire*” (= spovedanie) (foile 34b–40b *Cod. Dim.*; p. 209–227 Jb. IV). Text din Marcu, IX, 17.
- Textul nr. 7: „*După stămăna di krutse*” (foile 41–56 *Cod. Dim.*; p. 193–213 Jb. V). Text din Marcu, VIII, 38.
- Textul nr. 8: „*Aistă dhibbahie din gioi mari*” (foile 57b–62 *Cod. Dim.*; p. 213–227 Jb. V). Text din Ioan Hrisostom (Ioan Gură de aur), *Peri metanoiias, Margharitai*, ed. 1645, p. 144–147.
- Textul nr. 9: „*Dhibbahia din muarte*” (foile 62b–67 *Cod. Dim.*; p. 227–239 Jb. V). Text neidentificat încă.
- Textul nr. 10: „*Apostelgeschichte*.” I, 1–8 (= Faptele Apostolilor) (foile 67b–68 *Cod. Dim.*; p. 239 Jb. V).
- Textul nr. 11: „*Epitomi tis ieras istorias*” (foile 68b–79 *Cod. Dim.* p. 241–267 Jb. V) Text din „*Învățătură variată sau abecedar lesnicios*” de Polizois Contu.
- Textul nr. 12: „*Aistă dhibbahie este a Hristolui dzua di paște*” (foile 79b–90b *Cod. Dim.*; p. 267–297 Jb. V). Text din Damaschin Studitul, *op. cit.* p. 103–115.
- Textul nr. 13: „*Dhibbahia Stă Maria. Kăn-s-fetse stă Maria, dhibbahia a l’ei este*” (foile 91–101b *Cod. Dim.*; p. 87–115 Jb. VI). Text din Damaschin Studitul, *op. cit.*, p. 192–102.
- Textul nr. 14: „*Dhibbahia al Ghavrii*” (foile 117b–125b *Cod. Dim.*; p. 115–151 Jb. VI). Text din Damaschin Studitul, *op. cit.*, p. 247–273.
- Textul nr. 15: „*Dhibbahia a păresiñilor*” (foile 117b–125b *Cod. Dim.*; p. 151–173 Jb. VI). Text din Damaschin Studitul, *op. cit.*, p. 229–236.

Descoperirea *Codex*-ului *Dimonie* este de o foarte mare însemnătate pentru istoria spirituală a Aromânilor: textele din această culegere sînt o mărturie incontestabilă a aspirației spre instruire, spre luminare a sufletului în limba maternă, *aromâna*.¹⁵ Limba în care a fost scris *Codex*-ul - ca, de altfel, toate textele din sec. al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea (înainte de contactul cu românitatea nord-dunăreană și cu latinismul care a caracterizat perioada istorică dată) – sînt de un autentic și de o frumusețe nemaîntîlnite în nici una din traduceri ulterioare. Numai literatura populară și poezii culte (care au știut să păstreze intactă limba transmisă de strămoși) mai reușesc să redea farmecul acestei autenticități. Reproducem începutul textului nr. 4:

„*Vinitsă, vrutsă, vinitsă tătăn șă frasl’i a nei, aliaptă kupia a tatului, tsi hits s-immnats oile a bristolui! vinitsă fumial’e, si askultatsă greiu aksitu pri suflitle a voastre! vinitsă, si lom yiatsa a étil’i! vinitsă si akumpărămu aksiia a suflitor. a nuștror ku lakriñ! nu tru atsiă uară nă si dișkl’du okl’i dit minduiria a noastră. vinitsă tutsă di-adun, bugatsă ș-kama uarfăñl’i prosl’i ș-kama prosl’i, aușă șă tiniri, hil’i șă hil’e șă itsido vrăstă, kare va tra si skapă di kisă a étil’i.*”

(3) Datorită lui Dimitriu Athanasescu, Aromânii au și un *Catehism*, intitulat: *Catibise ori Scurtă scire di Religia creștinească cu așeale cama însemnate dreptăți a fedeliei tră Învețătoriile romănesçi di Macedonia, lucrată di Dimitriv Athanasescu, Profesoru și locuitoru romănu in comuna Terr’nova, di ningă Bitolia, ori Monastir*. București, Stămbătura Cârților Băsericesci, 1883 (77 p.)¹⁶ Este o traducere după „Mărturisirea de credință” a lui Petru Movilă (într-una din variantele din epocă; autorul nu face nici o referire la sursă), „*operă normativă pentru întreaga Biserică Ortodoxă*,”¹⁷ discutată în Sinodul de la Iași, 1642, și aprobată de Patriarhul din Constantinopol.

Cartea vine să umple un gol, așa cum constată autorul însuși în *Prefața*: „*Noi roumânli di Maçedonia pân’astă ãi eramu di cu totalui niavuți di ună ahtare carte dogmatică, scriată în limba*

și sburimu în casele anoastre, ș'astă adușea multă amărăciune la tuși anoștri, potu ca s-șicu (...) Aestă guleață (s. n.; = „gol”)... adușea multă frângere și surpare în religia ică leajea noastră dreptu-credincioasă. Cunuscundalui aestă niagiungere (s.n. = „neajuns, lipsă”) di totu amară ș'induplcatu, că va și saturu foamea înaintărilor vrută d'învețătorile anoastre (s. n.), adunai la unu locu slabele amele puteri, s'așternu aestă carte religioasă.” (p. 3–4)

Catibise a lui D. Athanasescu este redactată ca o *întrebare creștinească*, sub formă de întrebări (*Int.*) și răspunsuri (*Sp.*, adică *Spunere / Spuneare „Răspuns”*).

După *Introducere*, care conține întrebări despre om (ce este omul, ce spune Sf. Scriptură despre el, care sînt datoriile lui), urmează cele trei părți cunoscute ale „*Mărturisirii de credință*.”

(a) *Credința ori fedea*, care conține: *Simbolulu ică concl'iderea a credințiliei și Învețăturele așele cama întemelietőre a fedeliei creștinească. Suntu aeste patru: 1. Unitatea alu Dumniđă; 2. Trinitatea; 3. Întruparea; 4. Discumpărarea.*

(b) *Speranța*, care cuprinde: *Rugăciunea duminicală; Dislegarea așelor șapte căftări di rugăciunea duminicală; Ghineșile ică fericirile.*

(c) *Caritatea ică Vrearea*, în care figurează: *Đașele dimândiciuni; Dislegarea dașeloru dimândiciuni; Tră pecatu; Dislegarea pecateloru capitale; Băsearica; Dimândăciunile a băsearicăliei; Dislegarea dimândiciuniloru băserișeci; Sacramentele ică Mistiriile; Dislegarea a Seapteloru hări date di Sântulu Dubu.*

Scrisă cu aproape 20 de ani după *Scurtare di Istoria Sacra...* (v. *supra*, sub 4. A. (1)), *Catibisea* prezintă o limbă eliberată de neologismele inutile pe care le întâlneam în scrierea precedentă. Este un text care merită toată atenția.

5. Literatura religioasă aromânească, incompletă aici, din motive obiective și subiective arătate pe parcursul expunerii, nu este, oricum, foarte bogată. Ca și în Țările Române (Moldova și Țara Românească), orientate spre cultura și tradiția bizantină, umanismul avea să se afirme, în formele sale caracteristice, abia în sec. al XVII-lea pentru cei din Nordul Dunării¹⁸ și, cu un secol mai tîrziu, la Aromâni. Explicația acestei întîrzieri oferită de Virgil Cîndea ni se pare valabilă și pentru mișcarea de luminare în limba maternă la Aromâni: „... fără indoială, formarea mai tîrziu a păturii orășenești și gravitatea în cercul de cultură post-bizantină au întîrziat receptarea umanismului la noi.”¹⁹ De asemenea, caracterizarea umanismului aromânesc drept unul popular, nu prin *expresie*, ci prin *destinație*, „reliefînd străduința culturii românești de a da cărți în limba poporului, adresate întregii seminții românești,”²⁰ ni se pare potrivită și pentru trăsăturile specifice ale umanismului aromânesc.

De altfel, foarte succinta prezentare a literaturii religioase în aromână de la origini pînă în prezent, pe care am realizat-o mai sus, pune în evidență cu prisosință tocmai această idee. O analiză similară asupra literaturii laice (literare – populare și culte –, lingvistice etc.) nu ar face decît să aprofundeze, să dea contururi mai precise aceluiași aspect al problemei.

Note bibliografice

1. v. *infra*, sub 4 C (1).
2. Textul inscripției este următorul: „*Viryiră, muma-l dumniQă, 6ră tră noi pecătoșl'i*”-(pentru toate datele asupra inscripției, v. Matilda **Caragiu Marioțeanu**, *Liturghier aromânești. Un manuscris anonim inedit*, București, 1962, p. 112-113).
3. În posesia Bibliotecii Academiei Române, cota I 439766.
4. Toate trimiterile la Ucuta se referă la Ediția Pericle **Papahagi** din lucrarea *Scriitori aromâni din secolul al XVIII-lea*, București, 1909. Menționăm că, din rațiuni tipografice, am operat mari simplificări de transcriere a fragmentelor reproduse spre ilustrare. De aceea, acestea nu pot fi folosite/reproduse decât pentru conținutul lor, nu și pentru scriere/pronunțare.
5. v. Pericle **Papahagi**, *Din literatura poporană a Aromânilor*, I, [București], 1900, p. 65.
6. Pentru citatul din Th. **Capidan**, v. *Aromânii. Dialectul aromân, Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 131.
Oricine deține un exemplar sau informații în legătură cu această traducere este rugat să comunice într-una din publicațiile de specialitate sau în presa literară.
7. v. Datele *infra*, sub 4. C. (2).
8. v. Pericle **Papahagi**, Mihail G. **Boiagi**, *Gramatică română sau Macedo-română*, București, 1915, p. XXIX-XXX.
9. Titlul exact: Gustav **Weigand**, *Die Aromunen. Ethnographisch-plulologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*. Erster Band, Land und Leute, Leipzig, 1395, zweiter Band, Volksliteratur der Aromunen, Leipzig, 1894.
10. Un *Apostol* în manuscris, tradus de G. **Tomara** în 1885 se află la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române sub nr. A 541 (fost mss. rom. nr. 1160); v. Matilda **Caragiu Marioțeanu**, *op. cit.*, p. 116 – 117, dar și întregul capitol.
11. Titlul exact: „*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*,” herausgegeben auf Kosten des Kgl. rumänischen Kulturministeriums von dem Leiter des Instituts. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, Johann Ambrosius Barth (Arthur Meiner), 1894.
12. v. Th. **Capidan**, *op. cit.*, p. 107-110.
13. v. D. **Russo**, *Studii istorice greco-române*, I, p. 343-350. Autorul identifică în acest articol 8 din cele 15 texte care alcătuiesc *Codex Dimonie* și anume: numerele 2, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 15. Textele nr. 1, 3, 6, 7, 10 sînt denumite de autorii-traducători înșiși (identificate și descrise aici de noi), iar textele nr. 5, 9 au rămas, deocamdată, neidentificate.
14. v. amănunte despre autor, opera lui, traduceri în limba română etc. la D. **Russo**, *op. cit.*, p. 345-346.
15. Th. **Capidan**, în *Macedoromânii. Etnografie, Istorie, Limbă*, București, 1942, semnală existența unui alt manuscris aromânesc, o *Cazanie*, descoperită de prof. univ. Haralambie **Polenacu** (numele ulterior): Polenakovici. În anul 1966, cu ocazia unei călătorii de studii în Iugoslavia, am văzut acest text manuscris, care se află, credem, în continuare, în posesia familiei Polenakovici.
16. În posesia Bibliotecii Academiei Române, cota I 410217.

17. v. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, II, București, 1942, p. 95–96.

18. v. Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 14.

19. v. *Ibidem*.

20. v. Același, *op. cit.*, p. 22.

COLOFON

Autorul lucrării	MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU
Titlul lucrării	BIBLIA LA AROMÂNI în „REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ,” XXXVIII, 3-4, 1990
VARIANTĂ DIGITALIZATĂ DE	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREȘANIA